

TAULA RODONA 3

LA REALITAT I LA QUIMERA EUFEMÍSTICA.

Joan Busquets.

Els eufemismes són, com vostès saben, paraules o locucions que s'utilitzen per atenuar-ne d'altres que es poden considerar dures, inconvenients o desplaents. Però tractant-se d'un congrés de salut mental, em permetran que comenci afirmant sense embuts que són una mostra d'alienació, perquè, com diu Fernando Lázaro Carreter, "delaten sempre por a la realitat, desig vergonyant d'ocultar-la i afany d'aniquilar-la". És conegut l'ús d'aquesta mena d'artefactes corrosius en el camp de la política i de l'economia, i no m'hi estendré. Però, en una situació de crisi com l'actual, que força moltes empreses a adoptar mesures dràstiques, no em puc estar de citar alguns dels noms que funcionen com a falsa cuirassa dels acomiadaments de treballadors: *regulacions de personal, eliminació de redundàncies en l'àrea de recursos humans, racionalització dels esforços de producció, redistribució de les forces de treball, realineament de posicions operatives, optimització del capital humà, flexibilització de plantilles* i altres accidents a penes rellevants: *descontractacions, desreclutaments, desregulacions i incentivacions d'ocupacions alternatives*.

La majoria d'aquestes expressions són extravagàncies lèxiques amb les quals es pretén convertir en necessàries i positives decisions que tenen efectes moltes vegades dramàtics per als qui les pateixen. L'empresa que té *redundàncies* fa bé de reduir-les, de manera que ningú té dret a queixar-se per una mesura tan ineludible com la d'*optimitzar el capital humà*, que es presenta sempre, *mutatis mutandis*, com una acció destinada a crear ocupació. Però observin que l'acte contrari de crear ocupació no s'anomena *destruir ocupació*, perquè els llocs de treball no es destrueixen, simplement es perden. És a dir, l'acció destructiva es dilueix en la semàntica: l'atur no és més que una de les moltes coses que passen, a causa del *comportament de l'economia*, mai a causa de les decisions dels responsables de la política econòmica. De manera que l'ús d'eufemismes no solament produeix un desplaçament de significats, sinó també de responsabilitat.

Però ja he dit que no vull estendre'm en aquests ardis lingüístics, ja coneguts, amb què denunciem els fraus i trampes dels poderosos, sinó detenir-me en veus i expressions eufemístiques als encants de les quals és fàcil que sucumbim perquè ens sedueixen la creença pueril que només existeix allò que s'anomena i la il·lusió que no és la realitat el que construeix el llenguatge, sinó el llenguatge el que configura la realitat.

Així, l'embastardiment d'un terme científic o pseudocientífic serveix per vendre millor un fàrmac, una margarina o un iogurt, i amb això es pretén transmetre la idea que la ciència mai defrauda. No sembla el mateix

l'halitosi que el mal alè, ni el sobrepès que el greix, ni l'alopecía que la calvície, ni la disfunció erèctil que la impotència. Es recorre, doncs, al lèxic científic per donar una falsa dignificació a malalties o xacres estigmatitzades o deshonroses. El que no s'esmenta no existeix. I si existeix, és cosa passatgera, transitòria, ocasional.

Si anomenem *drogodependent* el drogoaddicte, eliminem la noció de voluntat i subratllem la de dependència: el drogodependent apareix així com a víctima d'alguna cosa que li és aliena. I si reduïm a la condició de simple *brot* l'epidèmia de còlera o de grip que pateixen un país o una regió determinats, estem a un pas d'eximir de culpa les autoritats sanitàries corresponents.

Quan una persona necessita tractament psiquiàtric, el més probable és que el metge li aconselli "ajuda professional". Però el mateix metge mai utilitzaria aquesta expressió per enviar un pacient al dentista o al uròleg per més ajuda professional que necessiti per resoldre un problema odontològic o prostàtic.

Aquests exemples serveixen per mostrar que els eufemismes i altres circumloquis no són privatis dels polítics i els banquers. Ells poden tractar de convèncer-nos que els "mètodes de persuasió" són menys dolorosos que les tortures, que els pobles que passen gana no tenen més que una "seguretat alimentària feble" o que es viu pitjor en una barraca que en un "mòdul habitacional de tipologia especial". Però és general el convenciment que es tracta més bé els vells en els geriàtrics que en les "residències de gent gran", que els "centres psiquiàtrics" són més humans que els manicomis, que les "unitats d'internament" són més suportables que les presons i que pateixen menys les dones que no avorten sinó que es limiten a interrompre l'embaràs. És a dir, la responsabilitat per soscar els vells significats de les paraules, amb eufemismes o altres trucs lèxics, ens incumbeix a tots els que fem servir el patrimoni comú de la llengua.

A vegades els ardits retòrics amaguen interessos espuris i poden tenir greus conseqüències socials. Molts nens porten penjades com a estigmes etiquetes que els converteixen en malalts, potser de per vida: si no es poden estar quiets pateixen "hiperactivitat", si tenen dificultats per concentrar-se se'ls atribueix un "trastorn per dèficit d'atenció" i si el seu comportament resulta impredecible es conclou que pateixen una "disfunció mínima cerebral". Naturalment, a aquestes malalties suposades o reals responen els sistemes de salut amb un verdader arsenal farmacològic que permet a les multinacionals del sector competir en beneficis amb les indústries d'armament. Milions de nens d'arreu del món prenen avui Rytalin i altres productes additius la substància principal dels quals és el metilfenidat, que és, com és sabut, un component anàleg a la cocaïna i les amfetamines.

L'ampliació del registre de malalties –i dels noms científics a què es recorre per donar-los una suposada pàtina de veracitat— està a l'ordre del dia, amb les conseqüències que vostès coneixen: proliferen la "disfunció sexual femenina", la "síndrome de les cames inquietes" i el "desordre distròfic premenstrual", creix –i de quina manera— el "trastorn bipolar" i augmenta l'osteopènia: també el mercat de la salut necessita la crossa i els

guarniments del llenguatge. ¡Que lluny que estan aquests trucs d'entabanadors de les famoses "calendes púrpures" que servien a l'enginyer de Quevedo per referir-se, sense anomenar-la, a la menstruació!

Els eufemismes i les trampes lingüístiques responen, com s'ha dit, a la pretensió de canviar la realitat per mitjà de la paraula, de la qual fan bandera organitzacions que han sucumbit als encants de l'anomenada correcció política. Aquest corrent del pensament modern, nascut als Estats Units i assumit per grups defensors dels drets de les minories, sobretot negres, dones, homosexuals i immigrants, considera que tota llengua comporta una visió específica de la realitat i, per tant, determina les idees, i que el llenguatge és en si mateix un instrument de transformació i reequilibri socials i no només un reflex de la societat que l'usa. El lema d'aquests grups podria ser: canviem les paraules i canviarà el món. Un exercici de voluntarisme sense límits que recorda un estratagema de l'entrenador de futbol John Lambie davant el xoc fortuït del millor dels seus davanters amb un rival: quan el massatgista de l'equip li va comunicar que el jugador patia una commoció i no recordava qui era, el preparador escocès li va respondre: "Perfecte, digues-li que és Pelé i que torni al camp".

Steven Pinker i altres científics i neurolingüistes han demostrat la inconsistència tant de la famosa hipòtesi del determinisme lingüístic com d'una versió una mica més moderada d'aquesta mateixa hipòtesi, el relativisme lingüístic, que sosté que les diferències entre les llengües determinen la forma de pensar dels parlants. La idea, mai provada, que el llenguatge modela el pensament té un enorme atractiu perquè connecta amb la il·lusió que és possible canviar el pensament—i amb ell la realitat—amb meres operacions lingüístiques. Però resulta científicament insostenible. Els pares d'aquesta hipòtesi, els antropòlegs Edward Sapir i, sobretot, Benjamin Lee Whorf, es van basar en estudis de les llengües indígenes d'Amèrica del Nord que ells mateixos coneixien parcialment, gràcies a traduccions sorprenentment maldestres, o que desconeixien per complet. Les seves afirmacions sobre la psicologia dels parlants dels idiomes de les tribus d'apatxes i dels esquimals es basen exclusivament en aquestes llengües, fet que dóna la mesura de la tramposa circularitat dels seus arguments: els apatxes i els esquimals parlen de manera diferent; per tant, deuen pensar també de manera diferent. ¿I com sabem que pensen de manera diferent? Només cal sentir-los parlar.

Les paraules fan soroll i es poden mostrar. Les idees, en canvi, romanen silencioses i ocultes en el cervell de qui les pensa, de manera que perquè surtin a la llum calen les paraules. D'aquí que resulti tan fàcil confondre llenguatge i pensament. No obstant, les paraules no són el mateix que les idees. Ho proven la sinonímia i la polisèmia, és a dir, el fet que amb mots diferents podem descriure una mateixa realitat o que amb una sola paraula ens podem referir a dos o més conceptes. I també el fet que només el sentit comú ens permet inferir significats no inclosos explícitament en una frase o en un conjunt de frases: si diem "Luk és un tigre de Bengala; els tigres de Bengala viuen a l'Àsia; els tigres de Bengala tenen ullals", podem

deduir, encara que no es digui amb paraules, que el tigre Luk viu a l'Àsia i que té ullals.

Hi ha paraules com *ell* i *un* que no tenen significat específic, i altres com *aquí*, *allà*, *això*, *allò*, *ara*, *abans*, *meu*, *nostre*, *tu* i *vosaltres* el significat específic de les quals depèn del context. És conegut l'acudit en què un diu "Jo no em vaig ficar al llit amb la meua dona abans de casar-nos. ¿I tu?", i l'altre respon "No ho sé. ¿Com es diu la teua dona?".

Així doncs, els parlants podem construir els mateixos edificis semàntics amb diversos bastiments lèxics. Dit d'una altra manera, els pensaments comprenen una quantitat d'informació molt superior a la que transmeten les paraules, cosa que obliga l'oient o el lector a aportar la informació restant. La conclusió fonamental de tot plegat és que els éssers humans no pensem en anglès, francès, espanyol, català o xinès, sinó en el llenguatge del pensament.

A més, els supòsits de la correcció política en el llenguatge xoquen amb dos principis de la lingüística. El primer d'ells és el principi de l'arbitrarietat, que consagra la separació de la llengua i la realitat que refereix. Una llengua, qualsevol llengua, funciona al marge de tota ideologia: l'alemany surt tan indemne del nacionalsocialisme i l'italià del feixisme com l'espanyol de la dictadura franquista.

El segon principi és el de la distinció entre llengua i parla. La llengua és el conjunt de recursos idiomàtics d'una determinada comunitat, i la parla, les expressions concretes que utilitza cada un dels seus membres. No distingir entre parla i llengua porta a carregar sobre aquesta última les responsabilitats i els prejudicis dels parlants.

Vegem el que passa amb la substitució de termes de la llengua comuna que designen minusvalideses i malalties per denominacions eufemístiques que les amaguen i emmascaren. Els parlants van adoptar les paraules llatines *caecus*, *surdus*, *mutus* i *paralyticus* i les van fer servir durant segles per anomenar els qui estan privats de les facultats de veure, sentir, parlar i caminar. També durant segles van recórrer a l'adaptació del terme llatí *deficiens* i durant decennis a altres de més moderns, com *subnormals*, per assenyalar les persones amb intel·ligència inferior a la normal. Igualment van fer seves i van ajuntar les veus *minus* i *vàlid* per referir-se als humans incapacitats per a certs treballs i moviments. Amb aquests noms no hi va haver mai cap confusió. Ningú es podia enganyar quan s'utilitzaven les denominacions *cec*, *sord*, *mut*, *paralític*, *deficient* i *minusvàlid*, i ningú se sentia ofès per elles ni les considerava despectives o degradants. Però l'epidèmia de la correcció política i el seu corol·lari inevitable, la malaltissa ocultació de la realitat, van canviar l'ordre natural de les coses.

I no per a bé, sinó per a tot el contrari. Observem què passa amb el mot *minusvàlid*. Es va recórrer primer al gal·licisme *handicapat*, procedent de l'anglès, però aquest terme va anar ampliant el seu camp semàntic fins a convertir-se en veu encobridora de diverses deficiències físiques i psíquiques, de manera que va perdre eficàcia descriptiva i es va difuminar

com a significat: va arribar un moment en què no se sabia del cert a quina mena d'handicap –la sordesa, la mudesa, la ceguesa, la paràlisi, la minusvalidesa— feia referència, llevat que s'hi afegís el significat complementari. I en segon lloc, es va convertir, alhora, en una paraula tabú o inconvenient, de manera que va caldre deixar d'usar-la i es van ordir en lloc seu nous emmascaraments per poder seguir referint-se a les minusvalideses de manera vergonyant. Així es va calcar de l'anglès la veu *disabled*, que va convertir els minusvàlids en *discapacitats*, i es va certificar la mort del famós gal·licisme. I avui s'atribueix la condició de discapacitats a persones amb malalties o afeccions molt diferents: hi ha discapacitats sensorials, així com visuals i auditius, cosa que pot arribar a donar una idea de la mena de minusvalidesa que pateixen. Però també tenen aquesta condició les persones que pateixen amputacions congènites, osteopaties i displàsies òssies de tota mena, endarreriments mentals, i els invàlids, mutilats, impeditos, mancs, bornis, esguerrats, paralítics, paraplàtics i impossibilitats per qualsevol causa.

¿Aquest calc de l'anglès és potser semànticament més clar que els noms velats que reemplaça? ¿És més científic? I sobretot, ¿és més respectuós amb les persones? ¿Les fa menys vulnerables? Prenguem el cas dels discapacitats visuals o auditius: són considerats d'aquesta manera els qui tenen quinze diòptries als dos ulls i els qui tenen una audició limitada al trenta per cent, però les circumstàncies de tots dos són diferents de les dels cecs i els sords, de manera que ficar-los al mateix sac significa condemnar-los a no rebre l'atenció que necessiten per falta de dedicació i pel desconeixement que l'eufemisme ha estès sobre ells.

Amb *discapacitat* passa el mateix que amb *handicapat*. La paraula comença a perdre eficàcia encobridora i a guanyar ambigüitat. I tampoc resulta més humana i respectuosa, i no fa menys vulnerables les persones, perquè al generalitzar-se'n l'ús comença a convertir-se en políticament incorrecta i probablement desapareixerà sepultada per altres veus semànticament més fosques i científicament més imprecises encara. En el procés d'ús l'eufemisme perd les seves qualitats atenuants i passa a ser percebut com una forma tan indesitjable com aquella que substituïa: la rapidíssima devaluació de les paraules obliga, doncs, a una contínua reposició d'existències. Ara els adjectius *especials*, *diferents* i *dependents* han adquirit carta de naturalesa jurídica. ¿Quins nens no són especials per als seus pares? Doncs bé, la correcció política en aquest camp ha donat fruits espuris com la llei de protecció dels "nens amb necessitats especials", denominació amb què s'engloba els menors dislèxics, els que pateixen deficiències sensorials greus, els trisòmics del parell vint-i-u (abans anomenats mongòlics) i... els fills dels emigrants que no han pogut aprendre el idioma. I el Parlament espanyol va aprovar fa poc més d'un any i mig la llei de dependència, que ha consagrat un desplaçament de significat del terme *dependent*, usat des de sempre per designar els empleats de comerç, que hauria d'avergonyar els seus conspicus promotors. Però això no és el més greu: el més greu és que la famosa llei, que s'aplica parcialment per falta de recursos, exclou sistemàticament el 20% dels malalts mentals, perquè el barem que avalua les dificultats de les persones afectades i que

és molt minuciós en el cas de les minusvalideses físiques, a penes els té en compte.

Aquests malbarataments eufemístics resulten coherents amb altres marrades no menys extemporànies i vidrioses: les malalties s'han quedat en *desordres* i *condicions* (dos préstecs de l'anglès), i fins i tot en simples *particularitats*, i els malalts, en *pacients*, *clients* o bé *afectats* o *portadors*. "Portadors de discapacitat": així anomenen als minusvàlids i deficients alguns professionals de la salut i molts polítics ofuscats. Les minusvalideses no es porten, en tot cas se suporten, com no es porten els còlics nefrítics ni les hèrnies discals. Però això importa poc. El que importa és situar la malaltia fora del individu, evitar que en formi part. No es té, *es porta*, com la bossa de El Corte Inglés o del Caprabo. I quan el legislador recorre a aquest trop estúpid i fal·laç sembla fer una concessió a l'antic discapacitat: ja no és un inútil ni un impedit, sinó el *portador* d'alguna cosa que no li és pròpia, un apèndix opcional del qual pot gaudir o desprendre's.

I no obstant, el minusvàlid ensopega una vegada i una altra amb els obstacles que li impedeixen desplaçar-se lliurement per les nostres ciutats, pateix el tracte paternalista de metges i educadors i segueix allargant la cua de l'atur laboral, perquè la societat que s'hi refereix amb eufemismes minimitzants considera que ni tan sols serveix per treballar. La realitat, doncs, acaba diluint l'efecte seductor de la manipulació del llenguatge i posa al descobert la inutilitat dels ardits dels qui atorguen a les llengües poders que no tenen.

Com es veu, no estem tan lluny, sinó solament un pas enrere, de la rucada eufemística que la correcció política ha imposat en certs àmbits culturals dels Estats Units. Allà el negre (*negro* i *nigger*) va passar a ser *black*, el *black* es va convertir en *persona de color* (*coloured person*) i la persona de color, en *afroamericà*, amb la pàtina del gentilici que fa fugir els fantasmes de la negritud..., fins que afroamericà deixi d'encobrir el referent velat (negre) i calgui inventar un terme o un circumloqui no contaminats. Això és exactament el que passa aquí. La paraula *negre*, referida a éssers humans, ha desaparegut pràcticament del diccionari de polítics i periodistes, i ha estat substituïda per *persona de color*—com si tots els homes, llevat dels blancs, tinguessin colors distintius— i més recentment per un altre fals gentilici, *subsaharià*, confús i imprecís i en molts casos inexacte. Ben aviat desapareixerà dels diaris i de les lleis la veu *gras* i el seu lloc l'ocuparà "persona de grandària diferent". Fins i tot la calvície canviarà de nom per quedar-se en "desavantatge capil·lar" i la dentadura postissa esdevindrà "dentadura alternativa". Sembla una broma, però no ho és: això ja passa als Estats Units. Si les lleis educatives espanyoles anomenen els alumnes "unitats de model educacional" i algunes autoritats sanitàries descriuen els malalts com a "titulars passius de l'acció administrativa en matèria de sanitat", no hi ha cap raó per estranyar-se de marrades tan sorprenents.

De manera que l'ús d'eufemismes i altres trapelleres lèxiques no solament produeix canvis de significat de les paraules, sinó que resulta un exercici al capdavant inútil i un desvari, perquè el llenguatge té unes regles internes d'una força més poderosa que els intents de trencar-les.

Acabo. L'entesa entre els humans es basa en la presumpció de veritat, és a dir, que el nostre interlocutor farà servir les paraules amb el seu significat recte, el que connecta la seva ment amb la del parlant i, alhora, totes dues amb la realitat. L'entesa es basa en aquesta presumpció i en l'existència d'aquest fons comú d'informació que constitueix el vocabulari, un dels consensos més bàsics i necessaris per a qualsevol societat. I ningú té dret a trencar aquest consens, ni amb mala fe ni amb la millor de les intencions. Ja sabem –vostès segurament millor que ningú— que l'ésser humà tendeix a rebutjar la realitat que li resulta ingrata o perniciosa i a ocultar-la amb circumloquis i disfresses mitjançant artificis del llenguatge. Però el llenguatge és l'únic bé que ens pertany a tots, i aquesta és la idea principal que els vull transmetre. Existeix la propietat privada, però no el llenguatge privat, de manera que, sigui la que sigui la nostra formació i la nostra funció en la societat, no tenim dret a parlar com ens convingui.

Moltes gràcies.

Bibliografia utilitzada

BARBERO, MARÍA (2004) *Inútiles, impedidos, especiales y diferentes*. Panace@, Vol. V, número 16.

CHAMIZO DOMÍNGUEZ, PEDRO J. (2004). *La función social y cognitiva del eufemismo y del disfemismo*. Panace@, Vol. V, número 16.

CHOMSKY, NOAM (1979). *Reflexiones sobre el lenguaje*. Barcelona. Ariel.

GRIJELMO, ÁLEX (2000). *La seducción de las palabras*. Madrid. Taurus.

LÁZARO CARRETER, F. (1998). *El dardo en la palabra*. Madrid. Galaxia Gutenberg-Círculo de lectores.

MARTÍNEZ, JOSÉ ANTONIO (2006). *La nueva España*. Asturias. Número del 6 d'octubre.

LOZANO, I. (2008) *El saqueo de la imaginación*. Barcelona. Debate.

PINKER, E. (1995). *El instinto del lenguaje*. Madrid. Alianza Editorial.

WHORF, B (1956). *Lenguaje, pensamiento y realidad*. Barcelona. Barral.